

УДК 821.161.2.09

Аліна Землянська, Анатолій Землянський

**ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПОШУКИ «ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ»
В РОМАНІ С. ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД»****Вступ**

Прозовий набуток С. Жадана органічно вплітається в сучасну українську літературу, зокрема в загальний контекст творів про молодь. Митець пише переважно про власне покоління 1990-х років і подає хронологію однієї генерації, чиє існування, за його словами, – це «певна підсвідома стратегія» (Бондаренко, 2011). Р. Харчук відносить прозу письменника за ідейно-тематичним спрямуванням до напрямку «найновішої підлітково-дитячої літературної альтернативи» (Харчук, 2011: 207). Це виявляється, передусім, у зображенні зневіреного й нещасного молодого покоління українців доби перебудови СРСР та його життя за часів незалежної України. У прозі С. Жадана такими є автобіографічний роман «Депеш Мод» (2004), роман у формі нотаток «Anarchy in the UKR» (2005), збірка малої прози «Гімн демократичної молоді» (2006) та інші. Серед них чільне місце займає роман «Ворошиловград» (2010), який було у 2014 році оголошено «Книгою десятиліття» за версією BBC, а у 2018 році екранізовано.

Така увага до проблем свого покоління, знання специфіки його існування «зсередини» дозволили С. Жадану стати його речником в українській культурі, що й вплинуло на міжнародне визнання книги, адже «масштаб письменника визначається його здатністю об'єктивно, правдиво відбивати свою добу, а це неможливо без самоусвідомлення в часі, без виробленого ставлення до нього» (Шарова, 2015: 50). Р. Харчук навіть проводить паралель з літературними традиціями американських «бітників» 1960-х років (Харчук, 2011: 210). Як і у творах письменників «розбитого покоління» (В. Берроуза, А. Гінзберга, Дж. Керуака та інших), у прозі С. Жадана присутні мотиви нонконформізму, свободи, самотності і безпритульності.

Важливим з цього погляду є визначення екзистенційного виміру творів митця, зокрема роману «Ворошиловград».

Ідейне звучання прози митця, естетичні, світоглядні та стилеві особливості художніх текстів неодноразово ставали об'єктами уваги літературознавців і критиків. У контексті нашого дослідження важливим є твердження В. Битько про те, що С. Жадан у своїх творах не висловлює жодних власних прогнозів на майбутнє, претензій до теперішнього чи минулого – він радше є обсерватором, а не критиком (Битько, 2009: 25). Таке розуміння глибинної суті творчості письменника зберігається й досі. В останніх художніх текстах митця ми бачимо покоління, яке вже колись виборювало своє право на існування, на територію, яку воно відстоювало у нових умовах, під час війни на сході України, що змушує повертатись до витоків – світоглядних орієнтирів, екзистенційних пошуків, виражених у більш ранній прозі С. Жадана.

Щодо власне аналізу роману «Ворошиловград», то студій, присвячених творові, небагато, і вони є, переважно, літературно-критичними. Зокрема, ідейно-тематичних аспектів, провідних мотивів твору торкаються у своїх рецензіях І. Бондар-Терещенко (Бондар-Терещенко, 2010), А. Кратохвіль (Кратохвіль, 2010) та інші. Ми також уже розкривали у своїй статті трагічний образ молоді в романі (Землянська, 2014). Однак це лише поодинокі спроби прочитання художнього тексту, які не дають системного аналізу його глибинних сенсів. На тлі студій твору тема «втраченого покоління» 1990-х років та доби незалежності України в ньому, і насамперед – екзистенційний вибір персонажів в умовах «межової ситуації» рубежу століть, історичних епох, політичних зламів, залишилися на маргінесі літературознавчих досліджень, що й становить актуальність дослідження.

Мета дослідження – висвітлити екзистенційний вимір роману С. Жадана «Ворошиловград» у контексті теми «втраченого покоління» 1990-х років.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розглянути категорію «загубленості», «втраченості» в аспекті

філософії екзистенціалізму, визначити суть «межової ситуації» в романі, розкрити екзистенційні пошуки персонажів твору.

Методологія і методи дослідження

З огляду на предмет дослідження вважаємо доцільним застосувати трансдисциплінарний метод, що передбачає залучення до літературознавчого аналізу відомостей з інших галузей гуманітаристики, зокрема філософії (екзистенціалізму, феноменології), психології тощо, що дозволить розкрити екзистенційний вимір твору в усій його багатоаспектності.

Результати та дискусії

Категорія «втраченості», «загубленості» у реальному житті як найкраще вписується в контекст екзистенційних пошуків персонажів С. Жадана. Вони постійно опиняються в тій чи іншій «межовій ситуації», що змушує їх обирати власну життєву позицію. Такими постають і ліричні герої поезії митця, і персонажі його романів, що переймаються проблемами особистісного буття та нерідко потрапляють в такі умови, за яких можуть розкрити своє неповторне «Я» і проявити сутність власної екзистенції. Зокрема, екзистенційні мотиви прози письменника набувають нового звучання у романі «Ворошиловград».

Як і у попередніх прозових творах, у цьому художньому тексті С. Жадан розкриває низку важливих філософських проблем, таких як свобода, смерть, сенс буття тощо. До того ж, він звертається до філософії екзистенціалістів (М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса та ін.), зображуючи людину в «межовій ситуації», коли гостро постає проблема буттєво важливого вибору.

Поняття «втраченості», відчуття безпорадності в сучасному світі безпосередньо пов'язане із екзистенційними пошуками героїв роману «Ворошиловград». Це пояснюється тим, що основними мотивами екзистенціалізму, на думку Є. Коссака, є втеча від суспільного життя, різні форми песимізму та відчаю, існування особистісної психології окремо від суспільної, спроби розуміння, пошуки самого себе у ворожому та незрозумілому світі (Коссак, 1980: 6).

Так, філософ О. Больнов наголошує, що основним середовищем для існування людської екзистенції є світ, для якого характерні три-можність, тіснота та мінливість. І будь-яка людина із власними думками, проблемами та ідеями постійно опиняється в певному стані з характерними для нього умовами (Больнов, 1999: 80). Саме тому світ для особистісного буття обов'язково є конкретним збігом обставин, у яких індивід виявляє свою власну екзистенцію. Такі життєві події пов'язують особистість із іншими індивідами та навколишнім світом, вони можуть чинити або негативний, або позитивний вплив, у залежності від поривань та поглядів самої людини.

Зокрема, головний персонаж роману «Ворошиловград» Герман Корольов є втіленням екзистенційного світогляду самого С. Жадана, тому він із самого початку оповіді потрапляє у так звану «межову ситуацію», саме тому спрацьовує «механізм виявлення справжнього буття» (Мануковский, 2012: 128). В. Мануковский пояснює його так: людина стикається із трагедією, долає її й опиняється перед вибором: чи враховувати цей досвід у подальшому, чи відмовитись від нього назавжди. Таким чином, відбувається переоцінка всіх наявних цінностей та ідеалів людини відповідно до минулих подій та змін у житті (Мануковский, 2012: 128).

Герман є повноцінним представником «втраченого покоління» періоду державного перевороту в Україні, тому він не отримав ані правильного виховання, ані гідної освіти, ані професійної реалізації, як зауважує письменник. До того ж, одразу потрапляє у скрутне становище. Усе змінюється миттєво – телефонує старий друг Коча із проханням приїхати до міста, де Гера мешкав раніше, і керувати бізнесом брата Юрія, бо той «нікому нічого не сказав, просто взяв і увалив. <...> “Може хотів, щоби ніхто не знав, – припускає Коча. Але тут же виявляє наполегливість: “Коротше, я тобі сказав, а ти вже дивись”» (Жадан, 2012: 6). Ще хвилину тому головний герой твору був просто «незалежним експертом», вільним від будь-яких серйозних зобов'язань, а тепер має керувати братовою заправкою і приймати серйозні рішення. Отже, Германові не відомі ані причини такої

ситуації, ані можливі шляхи її розв'язання. Він опиняється перед вибором: чи взяти на себе відповідальність та відстоювати бізнес зниклого брата від нападів місцевих бандитів і рейдерів, боротись із обставинами та долати проблеми, чи залишитись на колишньому робочому місці, проігнорувати будь-які прохання та сигнали і продовжувати жити буденним життям.

Із цього моменту чоловік починає занурюватись у глибини власної свідомості, аналізує життєві пріоритети і розуміє реальність та істинність свого теперішнього існування: «...в мене до останнього часу проблем узагалі не було. І виявилось, що їх, проблем, у мене насправді ціла купа» (Жадан, 2012: 48).

На шляху до виявлення для себе істини буття головний персонаж стикається із рядом випробувань, що розкривають його екзистенцію, справжнє Я. По-перше, у нього виникають тривога, занепокоєння, він переживає, тому й намагається з'ясувати подробиці ситуації, яку доведеться розв'язувати. Герой спробував зв'язатись із людьми, які були колись його друзями і можуть хоч щось знати про дійсний стан речей. Він декілька разів телефонує братові, давньому другові Кочі, але все залишилось «без результату. Дивно, подумав, брат може просто не брати слухавку, в нього роумінг. Але Коча має бути на робочому місці. Набрав ще раз, знову без результату» (Жадан, 2012: 9). І така невідомість та загадковість обставин спонукає Германа до рішучих дій: він полишає посаду «незалежного експерта» і вирушає до міста дитинства, де й відбуватимуться всі подальші події.

У соціальному середовищі 1990-х років до найбільш поширених психологічних реакцій можна віднести почуття страху, що й визнає сутність доби «перебудови» радянської спільноти. Хоча В. Живанова стверджує, що страх у будь-якому випадку народжується разом із людиною і згодом проявляється в усіх сферах її існування протягом життєвого шляху (Живанова, 2010: 124).

Отже, природною реакцією людини на межові обставини є страх. Хоча сам Герман не хоче визнавати його та постійно заперечує, але він помітний навіть незнайомим перехожим і переслідує героя на

кожному кроці до «невідомого» нового життя. Наприклад, дорогою до заправки у міському транспорті Гера розповідає всю ситуацію випадковій попутниці Кароліні, яка досить швидко зрозуміла, що з ним коїться: «Ти ще не встиг приїхати, а вже збираєшся назад. Ти боїшся» (Жадан, 2012: 27). Вона наголошує, як важливо пам'ятати минуле, і намагається допомогти героєві краще зрозуміти себе: «Думаю, ти так швидко тікаєш, оскільки забув усе, що з тобою було. Коли згадаєш, тобі буде не так просто поїхати» (Жадан, 2012: 27). Крім того, Шура Травмований після зустрічі Корольова із місцевими бандитами також зауважує, що відчуває страх Германа. Такі прояви занепокоєності М. Мовчан відносить до соціальних типів страху, які можуть виникати лише в людському середовищі. До цієї категорії філософ відносить страх перед випробуваннями та страх відповідальності (Мовчан, 2012: 97), які й складають внутрішній світ героя роману С. Жадана.

Отже, в ситуації екзистенційної тривоги Германа лякає кожен крок, кожна нова людина або несподівана звістка: «...присутність цих чужих людей, котрі стояли поруч і мовчали, щось від мене приховуючи, насторожувала» (Жадан, 2012: 42). Але він не хоче зізнаватись у природності своєї реакції на події і наявності страху навіть самому собі, тому лише прагне заспокоїтись: «Я не боюсь. Чого мені боятись? Просто у вас своє життя, а в мене – своє» (Жадан, 2012: 54). Так він намагається зайняти позицію відчуження, яку чітко розкриває один із постулатів екзистенціалізму: «світ чужий – людина стороння». Відстороненість – складне психологічне явище, внутрішній конфлікт особистості. Такий процес, як пояснює американський літературознавець С. Фінкелстайн, відбувається, коли людина відсторонюється не тільки від інших, а й від себе самої, від колишнього стилю життя, що створював хоч якісь зв'язки зі світом та суспільством (Фінкелстайн, 1967: 152). Таким чином, Герман намагається закритись від навколишнього світу, збудувати перепону, яка насправді не захищає чоловіка від реальності, а фізично й духовно руйнує

його як особистість: «На мене тут, схоже, розраховували. Мені це відверто не подобалось» (Жадан, 2012: 98).

Серед первинних екзистенціалів людини Д. Снітько також визнає протистояння явищ діяльності та бездіяльності, що викликане наявністю сумніву, який обов'язково притаманний моментові рішення (Снітько, 2012: 57). Таким чином, тимчасову пасивність Германа можна пов'язати не лише зі свідомими, а й із внутрішніми психологічними чинниками. Тому вирішальними у «межовій ситуації», в яку він потрапив, стають не стільки об'єктивні умови реальності (криза бізнесу, тиск ворогів, аргументи друзів та знайомих), скільки суб'єктивні переживання та власні ціннісні орієнтири.

Окрім страху, у головного персонажа роману «Ворошиловград» з'являється почуття невиконаного обов'язку перед братом, друзями і, нарешті, перед власною совістю. Наявність таких проявів у духовному бутті особистості є важливою умовою для виявлення справжньої екзистенції людини. Так, Т. Павлова зауважує, що конкретне розуміння й визнання власного обов'язку знаходить своє реальне вираження лише у практичній діяльності людини (Павлова, 2010: 80). Обов'язок перед собою у Германа спрямований на досягнення гармонії між власними та суспільними прагненнями, зобов'язання перед іншими реалізується за допомогою принципу не порушувати свободу оточуючих людей. Тобто, герой намагається підтримати бізнес брата у рентабельному стані, відстояти власні позиції й ідеї, не завдавши шкоди своїм прибічникам, та справедливо покарати ворогів.

Із часом помітними стають і перепони на шляху до сміливого вірного рішення. З'являються вороги: група місцевих бандитів та рейдерів на чолі із Марленом Владленовичем Пастушком, мета яких – купити Герину заправку або безкоштовно її загарбати будь-якими методами. Тому вони звертаються до героя із проханнями мирно вирішити ситуацію та погрозами фізичної розправи на випадок негативної відповіді. У такий спосіб з'являється психологічний тиск на героя: «– А що ви зробите, якщо я відмовлюсь? – А хіба у вас є

вибір? – здивувався Ніколаїч» (Жадан, 2012: 77). Таким чином здійснюється інформаційно-психологічний вплив на свідомість особистості за допомогою методів навіювання і переконання. Але Корольов виявляється духовно та фізично стійким проти погроз та ганебних впливів, бо він бачить конкретну мету й віднаходить засоби її досягнення.

Важливою умовою для виявлення істинності людського існування є наявність загрози смерті. Але така доля спіткала не самого героя, а його близького друга, що сильно вплинуло на світогляд головного персонажа та ставлення до життя. Коли Травмованого було вбито, Герман «стояв, дивився на темну кров, що витікала з-під Травмованого, і повторював про себе одне й те ж: невже він помер? Невже він справді помер?» (Жадан, 2012: 413). Таку реакцію американський психотерапевт І. Ялом називає «переживанням, яке пробуджує», що досягається «екзистенційною шоковою терапією» (Ялом, 2009: 45). Конфронтація зі смертю «збагачує» життя героя: він повністю змінює свої погляди від відчуження, пасивності до активної діяльності у суспільстві, та віднаходить нові сенси власного буття. Відтепер його ціннісна парадигма поповнюється новими категоріями: справжня дружба, любов, милосердя, справедливість, людська гідність та ін.

Саме завдяки кризовій ситуації Герман опинився у вирі всіх подій, і тут йому стало комфортно, він відчув свою потрібність навколишній спільноті, власну суспільну значущість. Він ніби оговтався й почав жити реальним життям, віднайшов себе у світі, тому каже: «І ось раптом опинився посеред цього натовпу, відчуваючи, що так просто вони мене не відпустять, що доведеться з'ясувати стосунки й виходити якось із ситуації, що склалась. На мене тут, схоже, розраховували» (Жадан, 2012: 98).

І, нарешті, тривога, занепокоєність і невідомість викликають у Гери бажання не бути «іграшкою долі», а самостійно розібратись у суті проблем. Герой власними духовними силами долає страх відповідальності та випробувань: він приймає важливе рішення – боротись

із обставинами, і бере на себе відповідальність за його ймовірні наслідки. Він розуміє, що у випадку невдачі буде приречений на загальний осуд та самозвинувачення. Цей стан супроводжується негативними передчуттями, страхом за наслідки своєї діяльності, браком віри у власні сили. Корольов шукає шляхи до порятунку і за інформацією звертається до братового бухгалтера Ольги, яка розповідає правду про ведення бізнесу та людей, що несуть загрозу, і висловлює своє власне бачення ситуації: «Я би не стала прогинатись. <...> А ти роби, як хочеш. Зрештою, це твій бізнес» (Жадан, 2012: 69). Такий аргумент, хоч і підсвідомо, а все ж таки вплинув на рішення та подальші дії головного персонажа. Герман упевнений, що проблеми треба вирішувати поступово, у міру їх виникнення, тому й пояснює: «Поступово я заспокоївся і став сприймати все як належне» (Жадан, 2012: 246).

Чоловік відчуває, що його життя в небезпеці й відтепер залежить від правильності подальшого вибору. Завдяки силі духу та сміливості він вирішує боротись із обставинами, а не сліпо підкорюватись долі, відчуває відповідальність за справу брата, за підлеглих. Корольов робить вибір не стільки для себе, скільки заради інших людей, які його підтримували й безкорисливо вірили, що він не зрадить їх очікувань.

Головний персонаж роману поступово відходить від позицій відчуженості й відстороненості від навколишнього життя. Він стає активним співучасником подій, відчуває себе частиною світу, безпосередньо причетною до усього навколишнього: «Я почувався справжнім бізнесменом і десь внутрішньо навіть тішився, що все так сталося. Тепер ніхто не міг сказати мені, що, мовляв, братішка, ти тут зайвий...» (Жадан, 2012: 196). Гера спромігся не лише відстоювати сімейний бізнес брата Юрія – він водночас допомагає близьким та знайомим людям розв'язувати їх проблеми (переймається долею Каті, перебуває із Тамарою і Тамілою у трагічний для них час, обороняє циганську общину від фермерів та Григорія Івановича й т.ін.), бере участь у «обороні» місцевого аеродрому тощо. Мотивами до

таких поривань стали любов до рідного міста, почуття справедливості й свободи.

Час від часу Герман починає сумніватись, передусім, у собі та власних силах. Л. Харитон визначає подібні сумніви як негативні прояви особистості, бо в такому випадку людина розкриває лише власні недоліки (Харитон, 2011: 174). До таких можна віднести Германову несміливість, пасивність, поверхневість поглядів та неухважність. Згодом герой долає ці протиріччя, і його сумнів стає лише певним етапом на шляху до пізнання істини життя. Хоча він і не дуже впевнений у власній перемозі, але не полишає бажання активно проявити себе: «Ну, не вийде, так не вийде. Спробувати ж треба, правильно?» (Жадан, 2012: 349).

За теорією К. Ясперса, людина, переживши «межову ситуацію», може звернутись до релігії й у такий спосіб зрозуміти своє справжнє призначення та перебудувати свою долю зовсім по-іншому (Мануковский, 2012: 128). Так і головний персонаж твору С. Жадана, спілкуючись із релігійною спільнотою штундів, бере для себе найкращі з їх цінностей. Основою цього вірування є не молитви і студіювання Біблії, а ставлення до життя та людей. Пресвітер Петро розкриває Германові істину в такий спосіб: «Я, Гера, бачив у своєму житті різних людей. Дуже різних. Більшість із них були слабкими й беззахисними. <...> Думаю, це саме від беззахисності. Як би там не було – життя робить із людей слабаків і зрадників, це я тобі як священник говорю. <...> У нас спільна відповідальність. І спільна вдячність» (Жадан, 2012: 421).

Усі події і трагедії, з якими зіткнувся Герман, відтепер змінюють його буденність і стають точкою відліку, коли починається нове життя, з'являються нові цінності й духовні пріоритети. Раніше Гера не переймався суспільними проблемами, жив відсторонено від світу і людей, та відтепер він надає перевагу активній участі у життєвих конфліктах. Основною його життєвою заповіддю стають такі слова: «Роби, що робив. Не ігноруй живих. І не забувай про смертних» (Жадан, 2012: 431). Тепер його буття перестає бути «втраченим», він помічає вартісність

свого існування. Із погляду всього пережитого він розуміє: «...ми часто не знаємо міри своїх можливостей, боїмося заступити за межі, котрі самі для себе окреслюємо» (Жадан, 2012: 440).

Особливого екзистенційного звучання у романі «Ворошиловград» набуло буття общини грузинських циган. Таку спільноту, попри її національну «строкатість», метушливість та неорганізованість, можна назвати повноцінним колективом. Тут наявні спільність мети існування та інтересів, стійкість і тривалість, відчуття власної гідності та захищеності кожного. Із цією спільнотою письменник знайомить читача у трагічний для героїв твору момент – на похороні матері Тамари тьоті Маші, який радше нагадує весілля. Але навіть така негативна ситуація не впливає на сталий позитивний настрій, атмосферу життєрадісності та єдності. Сенсом життя кожного цигана, за їх оригінальним світоглядом та життєствердною філософією, має бути боротьба за загальне щастя народу, друзів і трудового колективу, утвердження засад добра та рівності.

Такій спільноті, насамперед, притаманна соціальна згуртованість, коли забезпечується благополуччя кожного із її членів, якомога зменшуючи вади розвитку особистості й уникаючи маргіналізації людей. Цьому колективові властиві толерантність, солідарність, які й мінімізують відчуженість та ізоляцію кожного: «Це радісне й жакливе відчуття вимагало негайного долучення до колективу, кидало вперед, до гурту... <...> ніхто не хотів розходитись, та родичі нікого й не відпустили» (Жадан, 2012: 213).

Навіть метушливим циганам, як показує С. Жадан у творі, притаманний такий рівень соціального розвитку, що базується на демократичних засадах (повага до інших культур, релігій, поглядів, їх визнання). Тому кожен незнайомий одразу стає тут своїм і лише присутністю заслуговує особливого ставлення до себе: «...навколо нього метушилися, як могли, жінки, намагаючись всіляко його власкавити. <...> Водили навколо нього хороводи і називали дружньо “гаджо”» (Жадан, 2012: 203). Щойно познайомившись із людиною, циганська громада вже готова їй допомогти, тож, дізнавшись про ситуацію із

заправкою, їх старший Паша каже Германові: «Якщо буде потрібно, ми завжди допоможемо. <...> Так що нікого не бійся... <...> Треба буде – ми завжди на місці» (Жадан, 2012: 229).

Письменник змальовує великий колектив як одне ціле і називає його «дружною родиною, з зятями, невістками та іншими полукровками» (Жадан, 2012: 207). Окрім усього іншого, їх також єднає уявна батьківщина (автор чітко не вказує, яка, адже це принципово не важливо: Єрусалим чи Романістан), і загадкова та незрозуміла релігія – штундизм – один із видів протестантизму. Отже, в основі екзистенції грузинських циган лежать єдність, братерство, атмосфера життєрадісності, щирості, віра в нескінченність життя на Землі та позиція загальної причетності до світу й кожного.

Ідеологічним лідером грузинських циган-штундистів є пресвітер Петро, хоча сам він за національністю українець. Цього загадкового персонажа С. Жадан зображує водночас у двох планах: як самотійну, морально відсторонену й відокремлену від інших особистість та людину, яка своїми натхненними поглядами й ідеями поєднує між собою інших персонажів роману «Ворошиловград». Як людина непересічна, він має власну, в чомусь трагічну, життєву історію. Із розповіді пресвітера читач дізнається, що за часів радянської «перебудови» він був наркозалежним, і всі спроби сестри вилікувати його виявились марними.

Хоча більшість людей постійно усвідомлюють важливість здорового, правильного способу життя для збереження та зміцнення власного здоров'я, але це є великою проблемою, бо вимагає значної волі та відповідальності. Тому й священник згодом усвідомлює важливість здоров'я та нормального життя і вирішує позбавитись своєї залежності самотужки. Відстороненість життєвої позиції, незалежність від навколишнього суспільства Петра проявляється у перших спробах самотійного звільнення від наркоманії. Герой пояснює це тим, що він доросла людина і звик сам відповідати за власні слова й учинки. «Тому відразу відмовився від усіх цих хороших співів. – пояснює він. – Я просто переконав сам себе, що здатен упоратись із власним

життям, що нечесно перекладати на когось відповідальність за свої помилки» (Жадан, 2012: 417). Але така життєва позиція не дала можливості Петрові втриматись у нормальному життєвому руслі, і він повернувся до попереднього занепадницького способу існування. І лише у колективі (не обов'язково церковному) пресвітер зміг подолати власні внутрішні, духовні та зовнішні, фізичні протиріччя. Відтепер його життєва позиція змінюється, він вважає, що найголовніше – триматись разом (у цьому випадку, із циганами. – А.З., А.З.), бо вони «не здадуть, у них так не прийнято» (Жадан, 2012: 420).

Переживши подібні зміни у власному організмі (наркозалежність, неодноразове лікування, одужання та ін.), Петро дотримується натуралістичних поглядів у власній екзистенції. Він убачає стійкий зв'язок між душевним спокоєм людини та її фізичним станом і вважає, що «людина сама до кінця не знає можливостей свого організму» (Жадан, 2012: 277), вона боїться перейти межу, яку сама собі встановлює.

Спілкуючись зі значною кількістю людей, різними типами й характеристиками, пресвітер віднайшов власну буттєву філософію, розкрив загадку людської екзистенції: «...агресію породжує саме беззахисність. І слабкість» (Жадан, 2012: 431). Отже, існування у неоднорідному соціумі, відчуття потрібності та значущості – не лише у церковних справах, а й у буденному житті – відкривають Петрові таємниці його екзистенції, що полягають у всевтручанні, милосерді та згуртованості.

Яскравою демонстрацією можливостей екзистенційного вибору в романі є зображення двох типово різних життєвих позицій, що втілюються в образах Ернста Тельмана та Ніколая Ніколаїча.

Своєрідне ставлення до життя сформувалося ще в дитинстві та молодості обох багато років тому. Так, Ернст завжди був серед чоловічої компанії, його приймали в товариство, він знаходив спільну мову з усіма, був самовпевненим та комунікабельним, тобто «відкритим» для світу. Натомість Ніколаїч був несприйнятий колегами, не мав друзів, зазнавав постійних знущань, тому його постійно

супроводжував страх, сумніви у власних силах та слабкодухість. Це так звана позиція замкнутої, вигнаної суспільством людини.

Ернст Тельман – історик, що працює на аеродромі і має нездійсненну мрію – відкопати німецькі танки періоду Великої Вітчизняної війни. Із плином часу його внутрішній світ не зазнав жодних змін, він продовжує проявляти себе як смілива, відчайдушна людина. Тому він навіть спромігся самостійно обороняти давно нікому не потрібний аеродром від місцевих рейдерів, озброївшись лише лопаткою сапера.

Письменник знайомить читача із Ніколаєм Ніколаїчем під час зустрічі із Германом. Саме тоді він представляється «помічником народного депутата», але насправді, за словами Ольги Михайлівни, він працює комп'ютерником у компанії Марлена Владленовича Пастушка. Своєю найкращою рисою він вважає вміння вигідно та швидко домовлятися із людьми, але у реальності після будь-якого спілкування з іншими він відчував внутрішню виснаженість: «увесь якось пополотнів, <...> очима його знову пробігла втома й невпевненість, до яких відразу додалися відчай та образа на цілий світ» (Жадан, 2012: 389).

Ніколаїч все життя займає позицію жертви. Такий тип людської поведінки, на думку Н. Бумаженко, називається «негативним месником». Особливостями поведінки подібної особистості є напад, образи, погрози у відповідь на будь-яке негативне ставлення знайомих або сторонніх (Бумаженко, 2010: 27). Тому комп'ютерник погрожує Германові, виступає активним поборником за бізнес Пастушка, лише так відчуваючи свою силу та вищість над іншими. Подібне зневажливе ставлення оточуючого соціуму викликає в нього стан сильного душевного хвилювання, порушує вольовий контроль над власними діями, що штовхає його зрештою на відчайдушний вчинок – убивство.

Таким чином, автор подає у творі як персонажів-індивідуалістів, так і тих, хто є частиною певної спільноти, щоб продемонструвати, які саме чинники, цінності та життєві принципи впливають на

екзистенційний вибір кожної окремо взятої особистості. Переважає традиційна для представників цієї філософської течії теза, висловлена свого часу в одній із праць Ж.-П. Сартра: «Екзистенціалізм – це гуманізм». Життєствердною, за логікою автора, виявляється позиція таких персонажів, як Гера, пресвітер, члени общини циган, які переймаються не стільки власними інтересами, скільки турботою і відповідальністю за інших.

Висновки

У романі «Ворошиловград» яскраво висвітлені екзистенційні пошуки персонажів С. Жадана, для існування яких найхарактернішими є відчуття «втраченості» та «загубленості» у реальному житті. Кожна особистість у творі свого часу опиняється в «межовій ситуації», коли змушена обирати власну життєву позицію. У тексті подібні філософські пошуки виражені спробами втечі від ворожого світу, існуванням особистісної психології окремо від соціальної, відстороненням від суспільного життя, різними формами песимізму тощо. Водночас митець розкриває у романі такі важливі філософські проблеми, як свобода, смерть, сенс буття, на тлі існування «загубленої» генерації періоду 1990-х років.

Протагоніст художнього тексту Герман Корольов є носієм філософського світогляду самого С. Жадана, тому потрапляє у так звану «межову ситуацію», й у результаті виявляється духовно та фізично стійким до погроз і ганебних впливів, бо він бачить конкретну мету й віднаходить засоби її досягнення.

Письменник змальовує буттєві пошуки не лише головного героя, а й інших персонажів. Зокрема, на сторінках роману з'являється община грузинських циган-штундистів із їх лідером – українським пресвітером Петром. Особливістю цієї спільноти, попри її національну неоднорідність, метушливість та неорганізованість, можна вважати оригінальність світогляду та життєствердну філософію. Ідейно насиченим є також зображення двох типово різних екзистенційних позицій, що втілюються в образах Ернста Тельмана та Ніколая Ніколаїча. Якщо перший уособлює відданість своїм принципам,

незважаючи на їхню безглуздість у нових умовах існування, то другий образ розкриває позицію пристосуванства, яка є хибною, оскільки змушує людину постійно знаходитись у стані тривоги, страху за своє існування, мімікувати в мінливій реальності.

Філософія твору з позицій проблематики «втраченого покоління» вимагає системного аналізу, зокрема в контексті прозового та поетичного доробку С. Жадана взагалі. Адже молодіжна тема в митця невіддільна від його екзистенційних пошуків. Важливо також з'ясувати, наскільки авторська життєва позиція є типовою для творів про покоління 1990-х на Луганщині і чи змінилася вона у ставленні до подій сьогодення.

Література

- Битько, В. (2009). Сергій Жадан як прозаїк. *Українська мова та література*, 17–19, 22–25.
- Больнов, О.Ф. (1999). *Філософія екзистенціалізму*. Санкт-Петербург: Лань.
- Бондаренко, С. (2011). Сергій Жадан: «Вірші мені дорожчі, а прозу вважаю вагомішою». *Літературна Україна*, 17 листопада, 7.
- Бондар-Терещенко, І. (2010). Незворушний «Ворошиловград» Жадана. *Українська літературна газета*, 22(28), 18–20. Режим доступу: <http://litgazeta.com.ua/node/1106>.
- Бумаженко, Н.И. (2010). *Виктимология*. Витебск: УО «ВГУ им. П.М. Машерова».
- Жадан, С.В. (2012). *Ворошиловград*. Харків: Фоліо.
- Живанова, В.А. (2010). Дослідження страху як психологічного феномену в історичній ретроспективі. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»: Філософія. Психологія. Педагогіка*, 3 (30), 121–126.
- Землянська, А.В., & Стрілець, О.В. (2014). Трагічний образ української молоді у романі С. Жадана «Ворошиловград». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія: Філологічна*, 45, 114–116.
- Коссак, Е. (1980). *Екзистенціалізм в філософії і літературі*. Москва: Политиздат.

- Кратохвіль, А. (2010). *Назад до нової батьківщини*. Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/nazad-do-novoyi-batktivshchyny>
- Мануковский, В.В. (2012). «Пограничная ситуация» и «подлинное бытие» в экзистенциальных концепциях К. Ясперса и Л. Шестова. *Вестник Челябинского государственного университета*, 18, 127–129. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/pogranichnaya-situatsiya-i-podlinnoe-bytie-v-ekzistentsialnyh-kontseptsyah-k-yaspersa-i-l-shestova>
- Мовчан, М.М. (2012). Феномен страху в сучасному світі. *Філософські обрії*, 28, 94–102. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1788/1/Movchan.pdf>.
- Павлова, Т. (2010). Обов'язки перед собою і перед іншими як предмет філософського розгляду Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. *Мандрівець*, 1, 77–80.
- Снітько, Д.Ю. (2012). Опозиція діяльності й бездіяльності людини в філософії Ч. Пірса. *Матеріали І-ї всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання»: Бердянська сесія*, 55–57.
- Финкелстайн, С. (1967). *Экзистенциализм и проблема отчуждения в американской литературе*. Москва: Прогресс.
- Харитон, Л. (2011). Репрезентація «сумнів у собі» у фреймі сумніву. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*, 3, 169–175. Режим доступу: http://chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2011_3/Liudmyla_Kharyton.pdf.
- Харчук, Р.Б. (2011). *Сучасна українська проза: Постмодерний період*. (2-ге вид.). Київ: ВЦ «Академія».
- Шарова, Т.М., & Посадна, Т.В. (2015). Художній час як своєрідне явище художньо-словесної творчості В. Родіонова. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Філологія*, 18, Т. 1, 50–52. Режим доступу: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/7523/1/шарова_посадна_50.pdf.
- Ялом, И. (2009). *Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти*. А. Петренко (Пер.). Москва: Эксмо.

References

- Bytko, V. (2009). Serhii Zhadan yak prozaik [Serhiy Zhadan as a Prose Writer]. *Ukrainska mova ta literatura – Ukrainian Language and Literature*, 17–19, 22–25 [in Ukrainian].

- Bol'nov, O.F. (1999). *Filosofija jekzistencializma* [Philosophy of Existentialism]. Sankt-Peterburg: Lan' [in Russian].
- Bondarenko, S. (2011). Serhii Zhadan: «Virshi meni dorozhchi, a prozu vvazhaiu vahomishoiu» [Serhiy Zhadan: «Poems are Dearer to Me, but I Consider Prose More Weighty»]. *Literaturna Ukraina – Literary Ukraine*, 17 November, 7 [in Ukrainian].
- Bondar-Tereshchenko, I. (2010). Nezvorushnyi «Voroshylovhrad» Zhadana [Immovable «Voroshilovgrad» by Zhadan]. *Ukrainska literaturna hazeta – Ukrainian Literary Newspaper*, 22(28), 18–20. Retrieved from <http://litgazeta.com.ua/node/1106> [in Ukrainian].
- Bumazhenko, N.I. (2010). *Viktimologija* [Victimology]. Vitebsk: UO «VGU im. P.M. Masherova» [in Russian].
- Zhadan, S.V. (2012). *Voroshylovhrad*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]
- Zhyvanova, V.A. (2010). Doslidzhennia strakhu yak psykholohichnoho fenomenu v istorychnii retrospektyvi [The Study of Fear as a Psychological Phenomenon in Historical Retrospection]. *Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»: Filosofii. Psykholohiia. Pedahohika – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»: Philosophy. Psychology. Pedagogy*, 3 (30), (pp. 121–126). Kyiv: Politehnika [in Ukrainian].
- Zemlianska, A.V., & Strilets, O.V. (2014). Trahichniy obraz ukrainskoi molodi u romani S. Zhadana «Voroshylovhrad» [The Tragic Image of Ukrainian Youth in S. Zhadan's Novel «Voroshilovgrad»]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», Seriia: Filolohichna – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy», Series: Philological*, 45, 114–116 [in Ukrainian].
- Kossak, E. (1980). *Ekzistencializm v filosofii i literature* [Existentialism in Philosophy and Literature]. Moscow: Politizdat [in Russian].
- Kratokhvil, A. (2010) *Nazad do novoi batkivshchyny* [Back to the New Homeland]. Retrieved from: <http://krytyka.com/ua/articles/nazad-donovoyi-batkivshchyny> [in Ukrainian].
- Manukovskij, V.V. (2012). «Pogranichnaja situacija» i «podlinnoe bytie» v jekzistencial'nyh koncepcijah K. Jaspersa i L. Shestova [«Limit Situation» and «True Being» in the Existential Concepts of K. Jaspers and L. Shestov]. *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Chelyabinsk State University*, 18, 127–129. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/>

- pogranichnaya-situatsiya-i-podlinnoe-bytie-v-ekzistentsialnyh-kontseptsiiakh-k-yaspersa-i-l-shestova [in Russian].
- Мовчан, М.М. (2012). Феномен страху в сучасному світі [The Phenomenon of Fear in the Modern World]. *Філософські обрії – Philosophical horizons*, 28, 94–102. Retrieved from: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1788/1/Movchan.pdf> [in Ukrainian].
- Pavlova, T. (2010). Oboviazky pered soboiu i pered inshymy yak predmet filosofskoho rozghliadu Heorha Villhelma Fridrikha Hehelia [Responsibilities to Oneself and to Others as a Subject of Philosophical Consideration by George Wilhelm Friedrich Hegel]. *Mandrivets – The Traveler*, 1, 77–80 [in Ukrainian].
- Snitko, D.Iu. (2012). Opozytsiia diialnosti y bezdiialnosti liudyny v filosofii Ch. Pirsy [Opposition of Human Activity and Inaction in Ch. Pierce's Philosophy]. *Materialy I-yi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Prydniprovski sotsialno-humanitarni chytannia»: Berdianska sesiia – Proceedings of the First All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Dnieper Social and Humanitarian Readings»: Berdyansk Session* (pp. 55–57). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Finkelstajn, S. (1967). Jekzistencializm i problema otchuzhdenija v amerikanskoj literature [Existentialism and the Problem of Alienation in American Literature]. Moskva: Progress [in Russian].
- Kharyton, L. (2011). Reprezentatsiia «sumniv u sobi» u freimi sumnivu Representation of «Self-doubt» in the Frame of Doubt]. *Aktualni problemy romano-hermanskoi filolohii ta prykladnoi linhvistyky – Current Problems of Romano-Germanic Philology and Applied Linguistics*, 3, 169–175. Retrieved from: http://chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2011_3/Liudmyla_Kharyton.pdf [in Ukrainian].
- Kharchuk, R.B. (2011). *Suchasna ukrainska proza: Postmodernyi period [Contemporary Ukrainian Prose: The Postmodern Period]*. (2-nd ed.). Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian].
- Sharova, T.M., & Posadna, T.V. (2015). Khudozhnii chas yak svoieridne yavyshche khudozhno-slovesnoi tvorchosti V. Rodionova [Artistic Time as a Peculiar Phenomenon of Artistic and Verbal Creativity of V. Rodionov]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanities University, Philology*, 18, T. 1, 50–52. Retrieved from: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/7523/1/sharova_posadna_50.pdf [in Ukrainian].

Jalom, I. (2009). *Vgljadyvajas' v solnce. Zhizn' bez straha smerti [Peering into the Sun. Life without Fear of Death]*. Moskva: Jeksmo [in Russian].

Анотація

А. Землянська, А. Землянський. Екзистенційні пошуки «втраченого покоління» в романі С. Жадана «Ворошиловград»

Метою дослідження є висвітлення екзистенційного виміру роману С. Жадана «Ворошиловград» в контексті теми «втраченого покоління» 1990-х років.

Акцент зроблено на категорії «загубленості», «втраченості» в аспекті філософії екзистенціалізму, визначенні суті «межової ситуації» в романі, розкритті екзистенційних пошуків персонажів твору.

У дослідженні застосовано трансдисциплінарний метод, який передбачає залучення до літературознавчого аналізу відомостей з інших галузей гуманітаристики, зокрема філософії (екзистенціалізму, феноменології), психології тощо, що дозволило розкрити екзистенційний вимір твору в усій його багатоаспектності.

Визначено, що у романі «Ворошиловград» С. Жадан висвітлив екзистенційні пошуки персонажів, для існування яких найхарактернішими є відчуття «втраченості» та «загубленості» у житті. Протагоніст твору Герман Корольов є носієм філософського світогляду самого автора, тому потрапляє у так звану «межову ситуацію» й у результаті виявляється духовно та фізично стійким до погроз і ганебних впливів, бо він бачить конкретну мету й віднаходить засоби її досягнення. Виявлено, що кожна особистість у творі свого часу опиняється в «межовій ситуації», коли змушена обирати власну життєву позицію. У тексті подібні філософські пошуки виражені спробами втечі від ворожого світу, існуванням особистісної психології окремо від соціальної, відстороненням від суспільного життя, різними формами песимізму тощо.

Зроблено висновок, що митець розкриває в романі такі важливі філософські проблеми, як свобода, смерть, сенс буття на тлі існування «загубленої» генерації періоду 1990-х років. Філософія твору з позицій проблематики «втраченого покоління» вимагає системного аналізу, що становить неабиякий простір для подальших літературознавчих досліджень.

Ключові слова: «втрачене покоління», «межова ситуація», позиція відстороненості, екзистенційна тривога, екзистенційний вибір.

Аннотация

А. Землянская, А. Землянский. Экзистенциальные поиски «потерянного поколения» в романе С. Жадана «Ворошиловград»

Целью исследования является освещение экзистенциального измерения романа С. Жадана «Ворошиловград» в контексте темы «потерянного поколения» 1990-х годов.

Акцент сделан на категории «потерянности» в аспекте философии экзистенциализма, определении сути «пограничной ситуации» в романе, раскрытии экзистенциальных поисков персонажей произведения.

В исследовании применён трансдисциплинарный метод, предусматривающий привлечение к литературоведческому анализу сведений из других отраслей гуманитаристики, в частности философии (экзистенциализма, феноменологии), психологии и т.д., что позволило раскрыть экзистенциальное измерение произведения во всей его многогранности.

Определено, что в романе «Ворошиловград» С. Жадан осветил экзистенциальные поиски персонажей, для существования которых наиболее характерно ощущение «потерянности» в жизни. Протагонист произведения Герман Королёв является носителем философского мировоззрения самого автора, поэтому попадает в так называемую «пограничную ситуацию» и в результате оказывается духовно и физически устойчивым к угрозам и плохому влиянию, поскольку видит конкретную цель и находит средства её достижения. Выявлено, что каждая личность в произведении в своё время оказывается в «пограничной ситуации», когда вынуждена выбирать свою жизненную позицию. В тексте подобные философские поиски выражены попытками побега от враждебного мира, существованием личностной психологии отдельно от социальной, отстранением от общественной жизни, различными формами пессимизма и т.п.

Сделаны выводы, что писатель раскрывает в романе такие важные философские проблемы, как свобода, смерть, смысл бытия на фоне существования «потерянного поколения» 1990-х годов. Философия произведения с позиций проблематики «потерянного поколения» требует системного анализа, что дает большой простор для дальнейших литературоведческих исследований.

Ключевые слова: «потерянное поколение», «пограничная ситуация», позиция отстранённости, экзистенциальная тревога, экзистенциальный выбор.

Abstract

A. Zemlianska, A. Zemianskyi. Existential Searches of the «Lost Generation» in S. Zhadan's Novel «Voroshylovhrad»

The aim of the investigation is to illuminate the existential measurement of S. Zhadan's novel «Voroshylovhrad» in the context of the «lost generation» of the 1990s.

The attention is paid on the categories of «lostness», «wasteness» in the aspect of Philosophy of existentialism, the definition of the essence of the «limit situation» in the novel, and the disclosing of the existential searches of the characters in the novel.

There is used the transdisciplinary method that provides with the transferring to literary analysis the knowledge of different humanitarian sciences, in particula, philosophy (existentialism, phenomenology), psychology etc. This allowed us to reveal the existential measurement of the work in all its aspects.

It is indicated that in the novel «Voroshylovhrad» S. Zhadan has illuminated the existential searchers of different characters whose being has the signs of the «lost generation». The main hero of the novel, German Korolov, is the author's alter ego, a spokesman of his philosophical outlook. That's why the hero found himself in the «limit situation», and in result he turned out a spiritually and physically resistant man, because he saw a concrete aim and found out the methods to achieve it. It has been revealed that every personality in the novel finds himself in the «limit situation», when he has to make a choice of the way of life. These philosophical searches are expressed in the text with the attempts to escape the hostile world, the being of the personal psychology apart from the social, the different forms of pessimism, etc.

It is concluded that the artist reveals in the novel such important philosophical problems as freedom, death, the sense of life on the background of the existence of the «lost generation» of the 1990s. The philosophy of the novel from the standpoint of the «lost generation»'s issues requires a systematic analysis, which is a good perspective for the further literary studies.

Keywords: «lost generation», «limit situation», position of alienation, existential anxiety, existential choice.

Рукопис статті отримано 7 лютого 2020

Рукопис затверджено до публікації 2 квітня 2020

Інформація про авторів

Землянська Аліна Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, 72300, Україна; e-mail: uzunkoleva@ukr.net; researcherID <http://www.researcherid.com/rid/V-4319-2017>; <http://orcid.org/0000-0002-5231-9262>

Землянський Анатолій Миколайович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, 72300, Україна; e-mail: orientman@i.ua; researcherID <http://www.researcherid.com/rid/V-3434-2017>; <https://orcid.org/0000-0003-3838-2481>